

Svilarstvo Hercegovine

Sažetak

Zbog povoljnih klimatskih prilika područje Hercegovine pogodno je za uzgoj duda čija je prisutnost poznata od davnina. U prošlosti se na ovom podneblju uzgajao i dudov svilac radi proizvodnje kokona (čahura) obavijenih svilenim nitima. Organizirana sadnja stabala duda u svrhu razvoja svilarstva evidentirana je u Hercegovini polovicom XIX. stoljeća. Početkom Prvog svjetskog rata proizvodna svile stagnira da bi do revitalizacija svilarstva došlo koncem dvadesetih godina XX. stoljeća. Pojava umjetnih vlakana i posljedice Drugog svjetskog rata bile su pogubne za svilarstvo te se u nadolazećim godinama prestalo sa ovom gospodarskom djelatnosti na području Hercegovine.

Glavne riječi: područje Hercegovine, uzgoj duda, razvoj svilarstva

Uvod

Domovina svile je Kina. Kinezi su dugi niz godina držali primat u proizvodnji svile jer su rigoroznim zakonskim regulativama sprječavali izvoz svilene bube i njenih jaja izvan domovine. Odavanje tajni vezanih za proizvodnju svile kineski vladari kažnjavali su na najsvirepiji način, nerijetko sa smrtnih ishodom. I pored toga, svilena buba i tehnologija proizvodnje svile proširila se po ostalim zemljama i carstvima diljem svijeta. O tomu postoji niz legendi, a jedna od njih navodi Julija Cezara kao prvog kupca svile „na veliko“. Ono što je sigurno jest činjenica da je svilena tkanina imala iznimno visoku tržišnu vrijednost i da je u to vrijeme bila pristupačna samo imućnim ljudima. To potvrđuje i uzrečica „svila i kadifa“ koja se zadržala do današnjeg dana, a koja označava blagostanje i imućnost odnosno luksuz kroz sjajno odijevanje i vanjštinu. Također se govorilo: „Što je zlato među kovinama, dijamant među dragim kamenjem, to je svila među tekstilnom robom“. Stariji i imućniji mostarski muslimani nosili su fesove (crvene kape) sa izrazito dugom svilenom kitom koja je bila toliko dugačka da im je prekrivala vrat. Naime, postojalo je vjerovanje da ni najoštrija sablja ne može presjeći stotinu svilenih niti zbog čega bi vrat ostao pošteđen od neprijateljskih udara (Jugoslavenski list, 1933).

Stabla duda ili murve poznata su u Hercegovini iz vremena kada su se njegovim lišćem hranili dudovi svilci u svrhu proizvodnje svile. Najviše se uzgajao bijeli dud (*Morus alba* L.) koji je za tu namjenu bio i najpodesniji. To potvrđuje i Pichler (1899) koji ističe da se u Mostaru može pronaći malo starih kuća gdje na okućnici ne raste po koje stablo bijelog duda. Također navodi da je rjeđe prisutno stablo crnog duda (*Morus nigra* L.) ili šandude koja lista 10-14 dana poslije prave murve, misleći pritom na bijeli dud. Inače, listovi crnog duda manje su pogodni za hranjenje svilca iz razloga što su obrasli dlačicama i hrapavi pa je stoga vjerojatno bio i manje zastupljen na ovom podneblju. Još je prisutan i crveni dud (*Morus rubra* L.). Skupina austrijskih biciklista posjećuje Mostar u srpnju 1902. godine i opisujući mostarske vrtove također bilježi: „Grane šipaka, stabla smokava i oraha, stabla murvi i ranih drugih voćnih vrsta zastupljeni su u velikom broju“ (Club-Organ des Oesterreichischen Touring-Club, 1904).

¹ mr. sc. Nino Rotim, Federalni agromediterranski zavod Mostar, Biskupa Čule 10, 88000 Mostar, Bosna i Hercegovina
Autor za korespondenciju: nino.rotim@faz.gov.ba

Slika 1. Stoljetno stablo duda
Figure 1. Century old mulberry tree

Slika 2. Svileni kokoni
Figure 2. Silk cocoons
izvor: Udruga Deša Dubrovnik

Značaj duda kao voćne vrste

Stablo duda pogodno je za uzgoj u Hercegovini jer može uspijevati i na klima slabije kvalitete. Naraste i do 20 metara visine stvarajući prijeko potrebnu hladovinu. Dud iznimno rijetko napadaju štetnici i biljne bolesti, što ga uz činjenicu da je dugovječno stablo čini poželjnom voćnom vrstom na okućnicama. Osim toga, plodovi duda oduvijek su slavili kao omiljena dječja poslastica te su se od njih spravljale marmelade, sokovi, sirupi i rakija. Plodovima duda u Hercegovini su se hranile i svinje, a početkom jeseni lišćem ovce i koze. Nekada su plodovi bili prodavani na tržnicama, no, danas je to prava rijetkost. Dudov plod trune i propada ubrzo nakon branja, tako da je njegova komercijalizacija kao svježeg voća gotovo nemoguća (Kranjčević, 2008). Dudovo drvo se koristilo osim za ogrjev i za izradu različitih alata. Katić (2009) navodi da su se u selima Donje Hercegovine koja gravitiraju Neumu od dudovog drveta izrađivali vinski sudi (bačve, badnji i sl.) te da su sva stara stabla posječena jer se murva smatrala „nečistim“ stablom zbog muha koje se na njoj skupljaju. Kod duda je zanimljivo što nije bilo dijela stabla koje se na određeni način nije koristilo na obiteljskom gospodarstvu. Međutim, kada je prestalo gospodarsko zanimanje za proizvodnju svile posječen je i uništen veliki broj dudovih stabala u Hercegovini. Najviše stabala posječeno je za vrijeme Drugog svjetskog rata za potrebe vojnih i civilnih vlasti. Nakon rata petogodišnjim planovima sugeriralo se seljacima da napuštaju seoska gospodarstva i presele u gradove radi industrijalizacije zemlje. Onim koji su ostali na svojim imanjima savjetovano je da uzgajaju poljoprivredne kulture nužne za prehranu stanovništva. Usporedno s navedenim trendovima povećala se produkcija umjetnih i sintetičkih vlakana što je za svilarstvo i uzgoj duda postalo pogubno. Sve to dovelo je do činjenice da posljednjih nekoliko desetljeća zanimanja za uzgoj duda više nema te se sukladno tomu on rijetko gdje uopće i sadi.

Razvoj svilarstva u Hercegovini

O razvoju svilarstva na području Hercegovine ne postoji mnogo dostupnih podataka. Međutim, nedvojbeno je da se s proizvodnjom svile počelo za turske vladavine ovim prostorima. U tiskovini Jugoslavenski list (1925.) se navodi: „Prije kojih 100-150 godina u Hercegovini je cvalo svilarstvo koje se razgranalo među Hercegovcima i to zalaganjem Ali paše Rizvanbegovića“. Međutim, u svojoj konstataciji puno je konkretniji fra Oton Knezović (1928.) koji navodi kako je hercegovački vezir Ali paša Rizvanbegović potencirao uzgoj duda u Hercegovini i da je 1845. godine u Brotnju, Buni i okolici Mostara uveo svilogojsvo. To potvrđuje i navod iz tiskovine Večernja pošta

(1930): „Naši stariji su u prošlosti gajili svilobubu na vrlo primitivan način, naročito u Hercegovini još za vremena Ali paše Rizvanbegovića, i na Buni je čak bila kao neka stanica, od koje i danas imamo samo porušene zidine. Gajenje svilobube u staro doba bio je posao najvišim dijelom ženskog svijeta, koji je smatran kao zabava i naravno, da je bio malo koristan, jer se nije stvaralo u velikim količinama čahura, da bi se mogao zainteresirati trgovački svijet za hercegovačko svilarstvo.“ Iz ovih navoda razvidno je kako je svilarstvo u to doba bilo uglavnom razvijeno kao grana kućne djelatnosti gdje je nositelj posla bila ženska populacija. Dijelom je to razumljivo jer se čitav rad odvijao na primitivan način, namotavanjem svile rukom na kaleme s kokona. S ovom konstatacijom suglasan je i Balić (1944) koji ističe: „U Hercegovini se svilena buba uzgajala već davno prije nego što je bio poznat moderan način proizvodnje svilenih tkanina sadašnjom aparaturom. Tu je naša vrijedna domaćica bila stup, oko kojeg se je ovaj uzgoj vrtio. Ona je sama proizvodila sjeme svilobube, izlijegala ga pokraj peći, a često i u vlastitim njeđrima, odmatala svilene niti na prsten ili trnove bodljike, ali su zato dom i narodno odijelo bili ukrašeni finim svilenim nitima domaće proizvodnje.“ Razumljivo je kako je tradicionalno odgojenom hercegovačkom seljaku tada bilo nepojmljivo da bi takve i slične poslove mogla obavljati „muška ruka“. Osim toga, tekstilna industrija nije bila razvijena na području Hercegovine koja, za razliku od nekih dalmatinskih mjesta, nije proizvodila velike količine svile da bi bila zanimljiva inozemnim nakupcima. Stoga je i zarada od takvog posla bila zanemariva. Tkanina se u velikoj mjeri i uvozila pa je 1935. godine, između ostalog, u zemlju uvezeno svile u vrijednosti od 72 milijuna dinara (Jugoslavenski list, 1936). U obzir treba uzeti i činjenicu da je Ali paša Rizvanbegović uvodio u proizvodnju nove kulture, do tada nepoznate poljoprivrednim proizvođačima na području Hercegovine i njegove zamisli su se provodile „milom ili silom“. To je kod seljaka stvaralo revolt te je od samih početaka on bio neprijateljski raspoložen prema ovoj grani gospodarstva. Nakon pogibije Ali paše Rizvanbegovića u Hercegovini se nastavlja s uzgojem duda i proizvodnjom svile, ali u znatno manjem obujmu i pod znatno manjim pritiskom na hercegovačkog težaka. Bitno je još spomenuti kako je u manjem opsegu područje Trebinja također njegovalo svilarstvo. S druge strane u Popovom polju svilarstvo je nekada bilo prilično razvijeno. Svilene bube su držane u Dvrnici i Veljoj Međi. Bila je velika potreba za tim jer su se ribarske mreže pravile od svile, a pravljen je i razni nakit od svile. Na početku Drugog svjetskog rata svilarstvo je propalo jer se „izgubilo sjeme“ (Filipović i Mićević, 1959). Uzgoj svilene bube u Popovu polju spominje i Kreševljaković (1949) koji navodi da je ovamo prenesena iz Italije za vremena Ali paše Rizvanbegovića te da je taj rad bio posve primitivan.

Lik i djelo Ali paše Rizvanbegovića

Prema pučkoj predaji Rizvanbegović vuku lozu od Ivana Begovića koji je zbog krvne osvete pobjegao iz Skadra te se lutajući nastanio u Stocu. Kao uvjet za ostanak u Stocu prešao je na islam primivši ime Rizvan. Članovi obitelji Rizvanbegović bili su prvo kapetani da bi se kasnije uzdigli do čina paše (Večernja pošta, 1929). Despotski je vladao Hercegovinom od 1832. do 1851. godine koja je 1833. godine postala nezavisnom od Bosne. Zanimao se za poljoprivredu te je u Hercegovini promicao sadnju duda, maslina, šipka, vinove loze, riže, sezama i drugih kultura. Osim što je sadio dudove, u svom ljetnikovcu na Buni imao je vlastiti insektarij tzv. bubarnicu u kojoj je uzgajao svilene bube. Mnogo je učinio na regulaciji toka rijeka i melioraciji polja. Krčio je šume i šikare, isušivao bare i močvare te pravio vodenice (mlinove). Tamo gdje realizacija njegovih zamisli nije išla milom, paša je djelovao silom. Premda njegove metode nisu uvijek bile opravdane nedvojbeno je mnogo učinio za razvoj poljoprivrede na području Hercegovine.

Uspostava rasadnika za dudove

Koncem 80-tih godina XIX. stoljeća Zemaljska vlada sa sjedištem u Sarajevu počinje djelovati na revitalizaciji svilarstva te u tu svrhu podiže rasadnike za proizvodnju sadnica duda. Rasadnici se podižu u kotarima koji su pogodni za uzgoj duda i proizvodnju svile (Bošnjak, 1892). Zemaljska vlada planirala podići oko 50 ovakvih rasadnika po Bosni i Hercegovini. Ujedno se

Zemaljska vlada pobrinula da u sporazumu s Kraljevskom ugarskom vladom osigura dopremanje sjemena i sadnica duda za proljeće 1886. godine (Sarajevski list, 1885). Sukladno navedenom, Državna vinogradarska i voćarska postaja oformila je na području Mostara rasadnik „Radobolja“ koji se prostirao na površini od 20.000 m². U svrhu razvoja voćarstva iz spomenutog rasadnika pučanstvu su se, osim sadnica duda dijelile i sadnice drugih voćnih vrsta. U proljeće 1893. godine iz rasadnika je podijeljeno 10.306 kom sadnica duda (murve) te u jesen iste godine dodatnih 1.200 komada. Od formiranja rasadnika među pučanstvo je podijeljeno 31.994 komada oplemenjenih dudovih stabala (Glas Hercegovca, 1894). Tako je 1905. godine zabilježeno kako u mostarskom okrugu ima 29.000 dudovih stabala, što je ipak još uvijek nedovoljno za jači prodor svilarstva (Hadžiomerović, 1987.). Naime, bez murvi nije moguće imati čahure, a bez njih u odgovarajućoj količini ne bi mogla napredovati ni jedna predionica svile (Gizdić, 1998). Kod Gnojnica (općina Mostar) 1927. godine nalazio se veliki dudov rasadnik. Iz tog rasadnika po bližoj okolici i uopće po cijeloj Hercegovini zasađeno je nekoliko tisuća dudova koji na krševitom terenu uspijevaju vrlo dobro. Dudov rasadnik osnovan je radi toga, jer je pokrenuta inicijativa da se u Hercegovini osnuje svilarska industrija u koju bi svrhu rasiđeni dudovi služili za gajenje svilene bube. Međutim ta inicijativa premda je u početku od strane države bila podupirana, zamrla je i potpuno se ugasila (Večernja pošta, 1927). Godine 1929. u tisku je ponovno najavljeno podizanje rasadnika za proizvodnju sadnica duda na području Gnojnica gdje je planirana proizvodnja 15.000 sadnica, a spominje se i gradnja tvornice svile u Mostaru (Jugoslavenski list, 1929). Uskoro je dudov rasadnik u Gnojnicama ponovno uspostavljen i zasađen je velik broj sadnica duda. U Gnojnicama je formirana i Stanica nadzorništva državnog svilarstva koja je 1930. godine otkupila 4.000 kg svilenih čahura. Međutim, vrlo brzo je ukinuto nadzorništvo nad spomenutim rasadnikom koji je doživio tragičnu sudbinu tako da se sada vide samo ostaci nekadašnjeg stanja (Jugoslavenski list, 1935). I na području Ljubuškog mnogo godina prije Prvog svjetskog rata oformljen je Oblasni lozni i voćni rasadnik u kojem se proizvodilo 2.000 sadnica duda. Konstatira se da je to nedovoljna količina sadnog materijala jer je nužno da se na privatnim posjedima podignu plantaže duda, što je od ključne važnosti za egzistenciju kulture svilarstva na ovom podneblju. Srez Ljubuški imat će oko 500 kg sirove svile što je uspjeh prvog ozbiljnijeg pokušaja proizvodnje svile (Večernja pošta, 1929). I u najsjevernijoj hercegovačkoj općini Konjicu, u državnom rasadniku nalazilo se nekoliko tisuća sadnica duda, vrste pogodne za uzgoj svilene bube (Jugoslavenski list, 1920).

Slika 3. Ishrana gusjenica lišćem duda
Figure 3. Nourishment of the caterpillar on mulberry leaves

izvor: Udruga Deša Dubrovnik

Slika 4. Detalj iz tvornice tekstila u Mostaru
Figure 4. Detail from textile factory in Mostar

Podaci o proizvodnji svile

Peez (1891) opisujući Mostar spominje i svilogojstvo navodeći da mu se od strane vlasti nije poklanjala odgovarajuća pozornost zbog čega se ostvario godišnji prinos od svega 700 kg, koji se prodavao po prosječnoj cijeni od 75 pijastera po kilogramu. U kasnijem razdoblju pronalazimo konkretnije podatke o proizvođačima svile i vrijednostima njihove proizvodnje. Tako su se na području Bosne i Hercegovine 1909. godine svilarstvom bavila 293 proizvođača koji su se nalazili na području 16 tadašnjih kotara. Ukupno je proizvedeno 4.375 kg čahura u vrijednosti od 8.145 kruna. U godini 1908. proizvedeno je 3.113 kg čahura u vrijednosti od 5.537 kruna (Sarajevski list, 1915). Godine 1912. svilarstvom se bavilo 477 proizvođača iz 69 mjesta raspoređenih u 20 kotara. Za uzgoj je upotrijebljeno 4.904 grama jaja dudovog svilca. Zbog prohladnog i kišnog vremena proizvelo se svega 4.802 kokona (čahura) u vrijednosti od 8.950 kruna. Za ovu proizvodnju Kraljevsko ugarsko nadzorništvo svilarstva u Szegszardu besplatno je ustupilo jaja dudovog svilca (Novi Vakati, 1913). U godini 1920. Bosna i Hercegovina je imala 53 proizvođača i proizvela je 795 kg svilenih čahura. U 1925. broj proizvođača pao je na 17, a proizvodnja na 377 kg svilenih kokona. Jedino Bosna i Hercegovina pokazuje u toj grani gospodarstva daljnji nazadak (Obzor, 1926). Prema službenim podacima 1926. godine u Bosni i Hercegovini je proizvedeno 1.520 kg svilenih čahura ili kokona dok je u cijeloj zemlji proizvedeno 620.000 kg. Premda je svilogojstvo jedna od vrlo unosnih grana narodnog gospodarstva (1 kg svilčevih čahura ili kokona plaća se danas prosječno oko 30 dinara) naš se narod vrlo malo bavi tim unosnim poslom (Jugoslavenski list, 1927).

Dudov svilac (*Bombyx mori* L)

Dudov svilac iz istoimene porodice prelaca *Bombycidae* je leptir koji je svjetsku slavu i prepoznatljivost stekao zahvaljujući svojoj gusjenici. Danas se svilac ne može naći u prirodi već se uzgaja u kontroliranim prilikama. Leptir je velik, bijele je boje i ima raspona krila 40 do 60 mm. Ne leti ili vrlo slabo leti zbog svoje domestifikacije, pošto ga je čovjek prije nekoliko tisuća godina „udomaćio“ za proizvodnju svile. Tijelo mu je zdepasto, a pipci perasti. Nakon izlaska iz kokona leptiri se odmah počinju pariti. Brzo se spare, a ostaju tako 10-20 sati, i više (Mažuranić, 1887). Nakon kopulacije ženka odlaže 300-600 sitnih jaja iz kojih se pile gusjenice smeđe boje i degeneriranih nogu. Gusjenice narastu do dužine 7,5 cm i vrlo su proždrljive. Odmah nakon piljenja gusjenice su veoma sitne i vrlo aktivne te se halapljivo hrane dudovim lišćem koje sa za njih otkida od drveta. To je ujedno predstavljao i najzahtjevniji posao jer su se gusjenice tijekom dana trebale prehranjivati u nekoliko navrata. Radi toga su se stabla dudova sadila u blizini kuća te su se redovito morala orezivati radi veće produkcije lisne mase. Lišće mora biti lijepo, zeleno i svijetlo. Bere se ujutro poslije šeste ure, kad nestane rose i magle te pred zalazak sunca dok rosa ne padne (Naša sloga, 1871). Razvoj gusjenice do preobrazbe u kukuljicu traje 3 do 4 tjedna. Kada završi svoj razvoj gusjenica postaje troma, prestaje da se hrani i zapreda se u kokon satkan od svilenih niti. Zahvaljujući modificiranim pljuvačnim žlijezdama gusjenica pred kukuljenje luči bjelančevinu fibroin koja se u dodiru sa zrakom brzo osuši i očvrstne u obliku svilene niti kojom zapreda kokon. Dužina svilene niti kojom gusjenica opreda kokon može doseći 2.000 m. Nakon što opreda kokon gusjenica se zadržava u njegovoj unutrašnjosti te se pretvara u kukuljicu. Da se dužina svilene niti ne bi prekinula izlaskom leptira iz kokona i zbog činjenice da se nagriženi kokoni ne mogu kvalitetno odmatati potrebno je lutke u kokonima zagušiti tj. usmrtniti. U tu svrhu koriste se tzv. gušnice odnosno posebne peći (eksikator). Postojalo je više načina i tehnika „zagušivanja“ kokona, od ubijanja parom vrele, kipuće vode pa do stavljanja papira namočenog u terpentini između svilenih kokona. Nakon ovog postupka kokoni se dostavljaju u pogone za odmotavanje svile. Jedan dio kokona ostavlja se za rasplod jer se za dva tjedna iz njih pojavljuje leptir koji nakon kopulacije odlaže jaja. Jaja se nakon pomnog pregleda

i pripremnih radnji (pranje i prirodno sušenje) čuvaju u odgovarajućim uvjetima do proljeća naredne godine i novog proizvodnog ciklusa. Pagliarini (2003) ističe da proizvodnja započinje nabavom jaja dudovog svilca koja proizvode specijalizirani proizvođači. Za proizvodnju 1 kg sirove svile potrebno je 500 gusjenica koje će pojesti 200 kg dudova lišća ili 80 kg kokona. Postoji nekoliko vrsta prelaca čije gusjenice proizvode svilene niti. Kakvoća svile ovisi o vrsti prelca, vrsti hrane i broju generacija u godini. Dimić (1986) navodi kako se u Japanu većinom uzgajaju tzv. komercijalne rase svilene bube tj. F1 hibridi (križanci) kojima se dupliraju prinosi svile. U toj zemlji postignuti su i vrijedni rezultati genetičkog inženjerstva, a prva istraživanja su započeta još 1911. godine. Naime, pri uobičajenoj proizvodnji svile, niti pređe s kokona ili sirovu svilu neophodno je, između ostalog, i bijeliti, a potom prema zahtjevima bojati raznim bojama. Osim toga, ova cijenjena tkanina pri uporabi vrlo lako mijenja boju i blijedi. Problem je riješen genetičkim inženjerstvom jer je mijenjanjem gena i dijelova gena odgovornih za prenošenje boje svilene niti kokona, do sada dobiveno dvanaest različitih boja svile. Tako svilena buba boji svilu prema želji čovjeka, čime se skraćuje tehnološki postupak. Pored toga, boja svile je veoma postojana.

Slika 5. Leptir i kokoni svilca
Figure 5. Silk butterfly and its cocoon
izvor: Udruga Deša Dubrovnik

Slika 6. Kopulacija leptira
Figure 6. Butterfly copulation
izvor: Udruga Deša Dubrovnik

Zaključak

Svilarstvo se na području Hercegovine počinje razvijati polovicom XIX. stoljeća. Uzgoj svilene bube i proizvodnja svile bila je na prilično primitivnoj razini. Uglavnom je bilo razvijeno kao grana kućne djelatnosti gdje je nositelj posla bila ženska populacija. Austro-Ugarska je dolaskom na ove prostore 1878. godine zatekla svilarstvo na veoma lošem stupnju razvijenosti i pri vrlo maloj zastupljenosti. Odmah je pristupila njegovu unaprjeđenju nabavljajući i potičući sadnju dudovih stabala, uvozeći dudovog svilca kojeg je besplatno dijelila proizvođačima istodobno podučavajući narod o koristi svilogojstva. Organizirali su i otkup svilenih kokona te su svilogojstvo uveli i u narodne osnovne škole. Osim toga, zbog velikog poštivanja učiteljskog zvanja, učitelji su imali zadatak da u što većoj mjeri propagiraju svilarstvo i da u tom pogledu zadobiju povjerenje seljačkog svijeta. Poduzete mjere počele su davati rezultate i ono se razvijalo uzlaznom putanjom. Početkom Prvog svjetskog rata proizvodnja se zanemaruje i takvo se stanje zadržalo do konca 20-tih godina XX. stoljeća. U razdoblju od 1923. do 1930. godine održavani su privredni kongresi u Beogradu na kojima su se sastajali predstavnici trgovinsko-obrtničkih komora i predstavnici udruga izvoznika koji su, između ostalog od ministarstva po-

ljoprivrede zahtijevali državnu pomoć u svrhu unapređenja uzgoja svilenih buba i prerade svile (Mirković, 1958). Stoga vlasti ponovno djeluju u pravcu propagiranja uzgoja dudovih stabala i utječu na povećanje proizvodnje svile te 1929. godine planiraju izgradnju tvornice svile na području Mostara. Rješenjem direkcije državnog svilarstva broj 1743. od 12. ožujka 1929. godine osnovano je „Nadzorništvo državnog svilarstva“ sa sjedištem u Mostaru kojem je bila dužnost da propagira i širi kulturu svilarstva u ovim krajevima. Sresko načelstvo je koncem siječnja 1930. započelo i s poljoprivrednim tečajima na području Mostara i Širokog Brijega, u sklopu kojih su se držala i predavanja vezana za svilogojstvo. Iste godine provedena je akcija da se na području Mostara neprerađena svila ustupi pojedincima, siromašnim obiteljima na tkanje te da se evidentiraju sve mostarske obitelji koje su voljne da izrađuju i tkaju svilu (Jugoslavenski list, 1930). I pored svega, sredinom 30-tih godina svilogojstvo ponovno doživljava svoju stagnaciju. Na to su utjecala globalna tržna kretanja jer je 1933. godine svilarstvo u cijeloj Europi bilo ugroženo te oko 70 % tvornica svile zatvoreno. Povrh toga, na tržištu su se sve više pojavljivali proizvodi od umjetne svile te je 1940. godine bila planirana izgradnja tvornice umjetne svile na području Bosne. Naime, Bosna je bila poznata po šumskom bogatstvu, a umjetna svila se proizvodila upravo iz drveta. Osim toga, u Mostaru je tadašnja Tvornica platna „Vitković“ od umjetne svile proizvodila tkanine za ženske kostime i haljine, kao i muške košulje (Smoljan, 1997), a u ulici Kralja Tomislava su se 1937. u trgovini sinova Džulbega Kajtaza pored „carioca“ svile prodavale i ženske čarape od prave i umjetne svile. Godine 1934. bečke novine „Wiener Neueste Nachrichten“ objavljuju podatke o razvoju tekstilne industrije u Jugoslaviji gdje konstatiraju kako pamučna industrija iz godine u godinu zauzima sve važniji položaj u gospodarstvu, dok zagrebački tisak izvještava o sve većoj otkupnoj cijeni vune (Jugoslavenska pošta, 1934). Sve se to u negativnom smislu odražava na proizvodnju i promet svilom. Tijekom Drugog svjetskog rata svilarstvo Hercegovine doživljava težak, završni udarac. Uništeni su brojni nasadi dudu čije se drvo koristilo za vojne svrhe, a nakon rata vlasti potenciraju uzgoj poljoprivrednih kultura značajnih za prehranu stanovništva. Općenito gledano, ukupan broj voćnih stabala na teritoriju BiH u razdoblju od 1920. do 1945. godine smanjio se za 40 % (Oslobođenje, 1948), a tijekom Drugog svjetskog rata uništeno je 18.000.000 voćnih stabala ili 24,3 % u odnosu na njihovu brojnost 1939. godine.

Literatura

- Balić, M. (1944) *Svilogojstvo*, u: Narodna uzdanica, kalendar za 1945. godinu, godina XIII, str. 92-96., Sarajevo.
- Bošnjak (1892) *Nova grana privrede*, 07.04.1892., II (14): 1., Sarajevo.
- Club-Organ des Oesterreichischen Touring-Club (1904) *Die Gesellschafts-Radreise des „Ö. T.-C.“ nach Kroatien, Damatien, Herzegowina und Bosnien im Juli 1902.*, 15.02.1904., VIII (2): 7., Wien.
- Dimić, N. (1986) *Kako svilena buba boji svilu po želji čovjeka*, u: Poljoprivredni kalendar, NIRO „Zadrugar“, str. 259-262., Sarajevo.
- Mirković, M. (1958) *Ekonomska historija Jugoslavije*, Biblioteka ekonomskog pregleda, str. 377., Zagreb.
- Naša sloga (1871) *O gojenju svilacah*, 01.05.1871., II (9): 34., Trst.
- Filipović, M., Mičević, Lj. (1959) *Popovo u Hercegovini*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, djela knjiga XIV, Odeljenje istorisko-filoloških nauka knjiga 11., str. 128., Sarajevo.
- Glas Hercegovca (1894) *Cijepiljnjak Radobolja*, 28.02.1894., XI (12): 3., Mostar.
- Gizdić, Š. (1998) *Dalmatinske trgovačko-obrtničke komore od utemeljenja do 1852. godine*, str. 269., Split.
- Hadžimerović, M. (1987) *Osamdeset godina zemljoradničkog zadrugarstva u Hercegovini*, str. 11., Nevesinje.
- Jugoslavenski list (1920) *Narodno gospodarstvo*, 25.03.1920., III (70): 3., Sarajevo.
- Jugoslavenski list (1925): *Podizanje svilarstva u Hercegovini*, 16.10.1925., VIII (239): 3., Sarajevo.
- Jugoslavenski list (1927): *Svilogojstvo u Jugoslaviji*, 07.05.1927., X (105): 6., Sarajevo.
- Jugoslavenski list (1929): *Pred podizanjem fabrike svile u Mostaru*, 17.10.1929., XII (244): 10., Sarajevo.
- Jugoslavenski list (1930). *Razno iz Mostara*, 14.05.1930., XIII (110): 7., Sarajevo.
- Jugoslavenski list (1933) *Znamenitosti šehera Mostara*, 29.02.1933., XVI (29): 9., Sarajevo.
- Jugoslavenski list (1935) *Mostarska kronika*, 17.05.1935., XVIII (115): 4., Sarajevo.
- Jugoslavenski list (1936) *Naša trgovačka bilanca u godini 1935.*, 16.02.1936., XIX (40): 9., Sarajevo.
- Jugoslavenska pošta (1934) *Privreda*, 17.02.1934., V (1434): 8., Sarajevo.
- Katić (2009) *Vegetacija na prostoru župe Gradac*, u: Župa Gradac, Edicija: Humski zbornik-XII, str. 425.-445., Gradac.
- Knezović, O. (1928) *Ali-paša Rizvanbegović, hercegovački vezir 1832.-1851.*, u: Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i

Hercegovini, II sveska, godina XL, str. 11-54., Sarajevo.

Kranjčević. M. (2008) *Dud-za zdravlje i hladovinu u vrućim ljetnim danima*, Gospodarski list, 01. srpnja 2008., 167 (12): 15., Zagreb.

Kreševljaković, H. (1949) *Gradska privreda i esnafi u Bosni i Hercegovini (od 1463. do 1851.)*, str. 18., Sarajevo.

Mažuranić, S. (1887) *Svilogojstvo za puk*, Društvo sv. Jeronima, knjiga LKV, str. 42., Zagreb.

Novi Vakaf (1913) *Unapređenje svilarstva u Bosni i Hercegovini*, 16.07.1913., I (5): 4., Sarajevo.

Obzor (1926) *Svilarstvo u našoj državi*, 19.04.1926., LXVII (104): 6., Zagreb.

Oslobođenje (1948) *Za unapređenje voćarstva*, 13.10.1948., VI (615): 4., Sarajevo.

Pagliarini, N. (2003) *Svilena nit iz gusjeničje kukuljice*, Vrt, 27.02.2003., broj 919., str. 40., Zagreb.

Peez, C. (1891) *Mostar und fein culturkreis*, F.A. Brockhaus, 1891., str. 84., Leipzig.

Pichler (1899) *Slike iz mostarske flore*, u: Peti godišnji izvještaj Velike gimnazije u Mostaru objavljen na kraju školske godine 1898/9, Mostar, 1899.

Sarajevski list (1885) *Svilarstvo za Bosnu i Hercegovinu*, 02.11.1885., VIII (136): 3., Sarajevo.

Sarajevski list (1915) *Naše svilarstvo*, 04.03.1915., XXXVIII (77): 4., Sarajevo.

Smoljan, V. (1997) *Poglavlja iz ekonomske historije Hercegovine II.*, Gospodarska komora Herceg-Bosne, str. 223., Mostar.

Večernja pošta (1927) *U prestonici Hercega-Stjepana*, 05.07.1927., VI (1800): 7., Sarajevo.

Večernja pošta (1929) *Borbe oko Stoca*, 25.06.1929., VIII (2403): 6., Sarajevo.

Večernja pošta (1929) *Podizanje svilarstva u Hercegovini*, 06.07.1929., VIII (2412): 11., Sarajevo.

Večernja pošta (1930) *Napredak svilarstva u Hercegovini*, 07.06.1930., IX (2696): 6., Sarajevo.

Prispjelo/Received: 26.4.2023.

Prihvaćeno/Accepted: 20.6.2023.

Review paper

Silk growing in Herzegovina

Abstract

Due to favorable climatic conditions, the area of Herzegovina is suitable for growing mulberry trees whose presence has been known since ancient times. In the past, silkworm was also bred in this climate to produce cocoons wrapped in silk threads. Organized planting of mulberry trees for the purpose of the development of silk growing was recorded in Herzegovina in the middle of the XIX century. With the arrival of the First World War, silk production stagnated and its revitalization occurred at the end of the 1920s. The emergence of artificial fibers and the consequences of World War II were devastating for silk production and in the following years this economic activity in Herzegovina ceased.

Keywords: area of Herzegovina, mulberry cultivation, silage development